ما شاء الله لا قوة الا بالله

باشد مگر چهار فعل چون یَفعُلُ یَتَفَعَّلُ یَتَفَعَّلُ یُفَعلِلُ چون

یَضرِبُ یَتَسَمَّعُ یَکرُمُ یَتَعَلَّمُ اما حال فعل را

گویند که بزمانه موجود تعلق دارد و هیچ فعل از صیغه استقبال

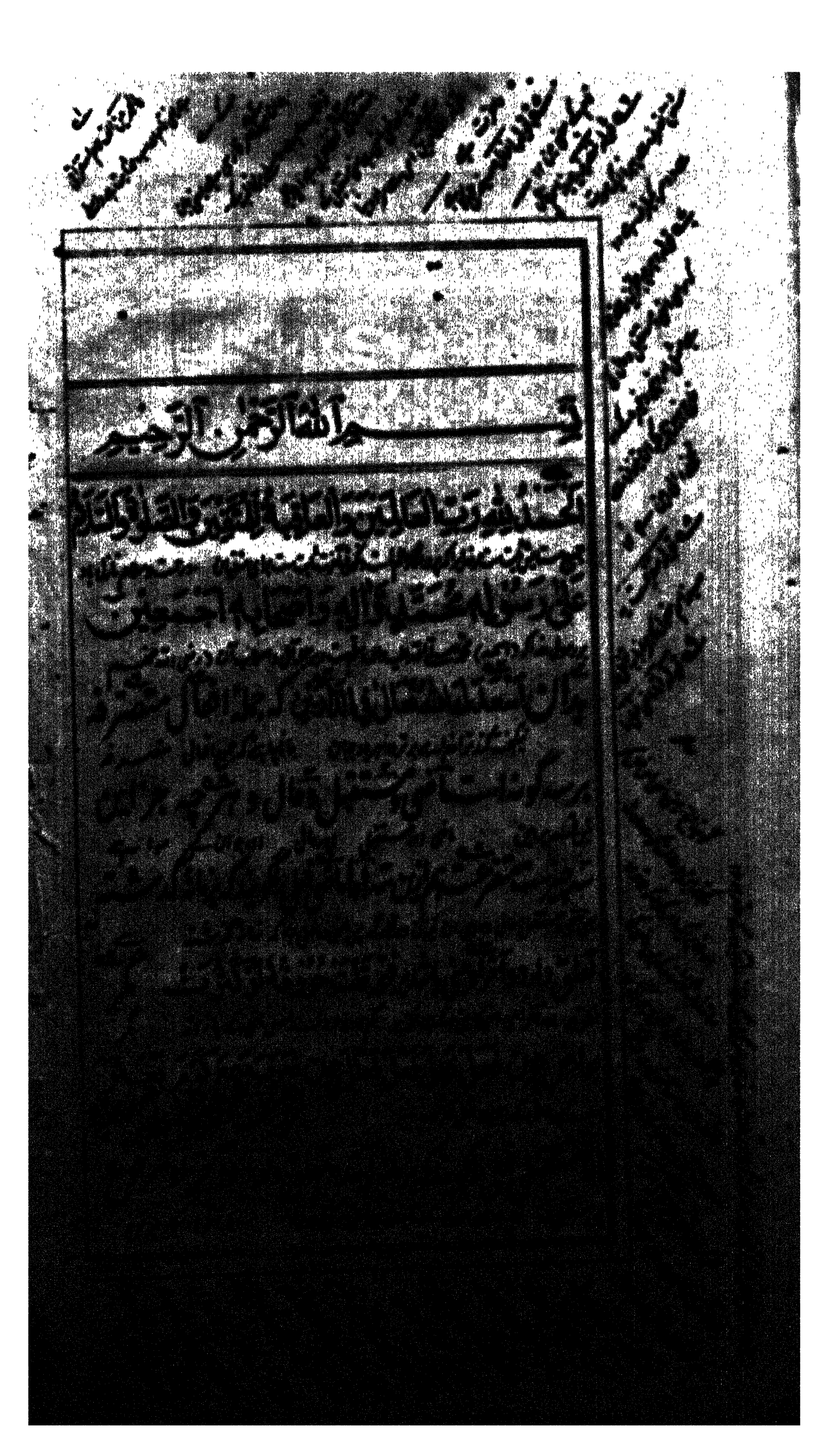
دا هیچ یکی از این ماضی و مضارع چهارده کلمه بیرون نمی آید

شش از آن مر مذکر غایب راست و شش از آن مر مونث غایب راست

و شش از آن مر مذکر حاضر راست و شش از آن مر مونث حاضر راست

و دو از آن مر حکایت نفس متکلم راست در او اول صیغه

و دو از آن حکایت نفس متکلم مذکر و مونث یکسان است

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والعاقبة للمتقين والصلوة والسلام

على رسوله محمد وآله واصحابه اجمعين

گردد مای نفی در لفظ ماضی هیچ عمل نکند چنانچه بود همراه
حرف نفی باشد لیکن عمل در معنی کند یعنی مثبت را بمعنی منفی گرداند

بحث نفی فعل ماضی معروف

ما فعل ما فعلا ما فعلوا ما فعلت

ما فعلتا ما فعلن ما فعلت ما فعلتما

ما فعلتم ما فعلت ما فعلتما ما فعلتن

ما فعلت ما فعلنا

بحث نفی فعل ماضی مجهول

ما فعل ما فعلا ما فعلوا ما فعلت

ما فعلتا ما فعلن ما فعلت ما فعلتما

ما فعلتم ما فعلت ما فعلتما ما فعلتن

ما فعلت ما فعلنا

بحث اثبات فعل ماضی معروف

فَعَلَ فَعَلَا فَعَلُوا فَعَلَتْ فَعَلَتَا فَعَلْنَ فَعَلْتَ

فَعَلْتُمَا فَعَلْتُمْ فَعَلْتِ فَعَلْتُمَا فَعَلْتُنَّ فَعَلْتُ فَعَلْنَا

فصل این همه که گفته شد بحث اثبات فعل ماضی معروف بود

چون خواهی که مجهول بنا کنی فای فعل ماضی را ضمه کن و عین فعل را

کسره ده در حال و ماقبل را بر حالت خود بگذار تا ماضی مجهول گردد

بحث اثبات فعل ماضی مجهول

فُعِلَ فُعِلَا فُعِلُوا فُعِلَتْ فُعِلَتَا فُعِلْنَ فُعِلْتَ

فُعِلْتُمَا فُعِلْتُمْ فُعِلْتِ فُعِلْتُمَا فُعِلْتُنَّ فُعِلْتُ فُعِلْنَا

مضارع بنا کنی یکی را از علامتهای مضارع در اول و در آخر او

تو مضارع بنا کرو ایک کو علامتوں سے مضارع کے اول میں اور آخر میں

ضمه کن و علامت مضارع چهار حرف اند الف و تا و یا و نون که مجموع

ضمہ دے اور علامت مضارع چار حرف ہیں الف اور تا اور یا اور نون کہ مجموعہ

وی اتین باشد الف وحدان حکایت نفس متکلم است و تا

اسکا لفظ اتین ہے الف واسطے واحد متکلم کے ہے اور تا

برای هشت کلمه است سه ازان مر مذکر حاضر راست و سه ازان

واسطے آٹھ صیغے کے ہے تین خاص مذکر حاضر کے اور تین سے

مر مونث حاضر راست و دو ازان مر واحد و تثنیه مونث غائب راست

خاص مونث حاضر اور دو انہیں سے خاص واحد اور تثنیہ مونث غائب کے

و یا برای چهار کلمه راست سه ازان مر مذکر غائب راست و یکی مر جمع مونث

اور یا واسطے چار صیغے کے ہے تین خاص مذکر غائب اور ایک جمع مذکر و جمع مونث

غائب راست و نون برای تثنیه و جمع حکایت نفس متکلم مذکر و مونث است

اور نون واسطے تثنیہ اور جمع متکلم مذکر اور مونث کے ہے

و در هفت محل نون اعرابی باشد در چهار تثنیه نون اعرابی در آنها مکسور باشد

و دو جمع مذکر غائب و حاضر و یکی واحد مونث حاضر که نون اعرابی در آنها

اور دو جمع مذکر غائب اور حاضر اور ایک واحد مونث حاضر کہ نون اعراب انہیں

مفتوح باشد و نون جمع مونث چنانکه در ماضی آید همچنان در مضارع نیز آید

مفتوح ہوتا ہے اور نون جمع مونث کا جیسا کہ ماضی میں آتا ہے ویسا ہی مضارع میں آتا ہے

بحث اثبات فعل مضارع معروف

این همه گفته شد بحث ماضی مطلق بود چون خواهی که ماضی

یہ سب کہا گیا ہے بحث ماضی مطلق کی تھی اگر تو چاہے کہ ماضی

قریب یا بعید یا استمراری وغیره بناکنی پس اگر لفظ قد

قریب یا بعید یا ماضی استمراری وغیرہ بنائے تو لفظ قد

بر ماضی مطلق داخل کنی ماضی قریب گردد چون قد ضرب

ماضی مطلق پر داخل کرے ماضی قریب ہو جائیگی جیسے قد ضرب

واگر لفظ کان داخل کنی ماضی بعید شود نحو کان

اور اگر لفظ کان ماضی مطلق پر داخل کرے تو ماضی بعید ہو جائیگی مثلاً کان

ضرب واگر آن را بر مضارع داخل کنی ماضی استمراری

ضرب کے اور اگر لفظ کان کو فعل مضارع پر داخل کرے تو ماضی استمراری

گردد چون کان یفعل واگر بر ماضی مطلق لفظ لعلما

ہو جائیگی جیسے کان یضرب اور اگر ماضی مطلق پر لفظ لعلما کو

در آری ماضی احتمالی گردد نحو لعلما فعل و همچنان اگر

لائے تو ماضی احتمالی ہو جائیگی جیسا لعلما فعل اور اسی طرح اگر

بجای (لعلما) لفظ (لیتما) داخل کنی ماضی تمنائی

بجائے لفظ لعلما کے لفظ لیتما ماضی مطلق پر داخل کرے تو ماضی تمنائی

گردد چون لیتما ضرب باید دانست که از هر یک ازینها

ہو جائیگی جیسا لیتما ضرب جاننا چاہیے کہ ہر ایک انہیں سے

چارده چارده صیغه بر می آیند چنانکه در ماضی مطلق گذشت

چودہ چودہ صیغے تحقیق جیسا کہ ماضی مطلق میں گذر چکے

فصل این همه گفته شد بحث فعل ماضی بود چون خواهی که

فصل یہ سب کہے گئے بحث فعل ماضی کی تھی جب چاہے کہ

عمل در معنی کند یعنی مثبت را بمعنی منفی گرداند

بحث نفی فعل مضارع معروف

لَا یَفْعَلُ لَا یَفْعَلَانِ لَا یَفْعَلُوْنَ لَا تَفْعَلُ لَا تَفْعَلَانِ لَا یَفْعَلْنَ لَا تَفْعَلُ

لَا تَفْعَلَانِ لَا تَفْعَلُوْنَ لَا تَفْعَلِیْنَ لَا تَفْعَلَانِ لَا تَفْعَلْنَ لَا اَفْعَلُ لَا نَفْعَلُ

بحث نفی فعل مضارع مجهول

لَا یُفْعَلُ لَا یُفْعَلَانِ لَا یُفْعَلُوْنَ لَا تُفْعَلُ لَا تُفْعَلَانِ لَا یُفْعَلْنَ لَا تُفْعَلُ

لَا تُفْعَلَانِ لَا تُفْعَلُوْنَ لَا تُفْعَلِیْنَ لَا تُفْعَلَانِ لَا تُفْعَلْنَ لَا اُفْعَلُ لَا نُفْعَلُ

فصل این همه که گفته شد بحث نفی فعل مضارع بلا بود چون خواهی که نفی تاکید

بلن بنا کنی لن در اول فعل مضارع درآر تا این نفی را النفی تاکید بلن گویند و لن

در فعل مستقبل در پنج محل نصب کند و آن پنج محل اینست واحد مذکر غائب

واحد مؤنث غائب و واحد مذکر حاضر و صیغه حکایت نفس متکلم و صیغه حکایت مع

يَفْعَلُ يَفْعَلَانِ يَفْعَلُوْنَ تَفْعَلُ تَفْعَلَانِ يَفْعَلْنَ تَفْعَلُ

تَفْعَلَانِ تَفْعَلُوْنَ تَفْعَلِيْنَ تَفْعَلَانِ تَفْعَلْنَ اَفْعَلُ نَفْعَلُ

فصل این ہمہ کہ گفتہ شد بحث اثبات فعل مضارع معروف بود
فصل یہ تمام جو کہی گئی بحث اثبات فعل مضارع معروف کے تھے

چون خواہی کہ مضارع مجہول بنا کنی علامت مضارع را ضمہ دہ و عین
جب چاہئے تو کہ مضارع مجہول بنا کرے علامت مضارع کو ضمہ دے اور عین

کلمہ را فتحہ در دو حال و لام کلمہ را بر حالت خود بگذار تا مضارع مجہول گردد
کلمہ کو فتح دونوں حالتوں اور لام کلمہ کو اوپر حالت اصلی کے چھوڑ تا مضارع مجہول ہو جائے

بحث اثبات فعل مضارع مجہول

يُفْعَلُ يُفْعَلَانِ يُفْعَلُوْنَ تُفْعَلُ تُفْعَلَانِ يُفْعَلْنَ تُفْعَلُ

تُفْعَلَانِ تُفْعَلُوْنَ تُفْعَلِيْنَ تُفْعَلَانِ تُفْعَلْنَ اُفْعَلُ نُفْعَلُ

فصل این ہمہ کہ گفتہ شد بحث اثبات مضارع مجہول بود چون
فصل یہ تمام جو کہی گئی بحث اثبات مضارع مجہول کی تھی اگر

خواہی کہ نفی بنا کنی لا نفی در اول در آر ولای نفی در لفظ مضارع ہیچ
چاہو کہ نفی بناؤ لا نفی شروع میں لاؤ اور لا نفی لفظ مضارع میں کچھ

عمل نکند چنانکہ بود ہمان طریق باشد لیکن

ولم در فعل مضارع در پنج محل جزم کند اگر در آخر او حرف علت باشد و اگر باشد

ساقط گرداند چون لم یدع و لم یرم و لم یخش و حرف علت سه است

واو و الف و یا که مجموعه وی وای باشد و آن پنج محل اینست واحد مذکر غائب

واحد مؤنث غائب واحد مذکر حاضر و دو کلمه حکایت نفس متکلم و در هفت محل

نون اعرابی را ساقط گرداند چهار تثنیه و جمع مذکر غائب و حاضر و یکی واحد مؤنث

حاضر و در دو محل در لفظ هیچ عمل نکند و آن دو محل اینست جمع مؤنث غائب و حاضر

و در همه کلمات عمل در معنی کند یعنی صیغه فعل مضارع را بمعنی ماضی منفی گرداند

بحث نفی جحد بلم در فعل مستقبل معروف

لم یفعل لم یفعلا لم یفعلوا لم تفعل لم تفعلا لم یفعلن لم تفعل

لم تفعلا لم تفعلوا لم تفعلی لم تفعلا لم تفعلن لم افعل لم نفعل

بحث نفی جحد بلم در فعل مستقبل مجهول

نونِ اعرابی را ساقط گرداند چهار تثنیه و دو جمع مذکر غائب و

حاضر و یکی واحد مؤنث حاضر و در دو کلمه یعنی جمع مؤنث غائب و

یفعلن اور تفعلن

حاضر در لفظ هیچ عمل نکند و لن مضارع را بمعنی مستقبل منفی گرداند

بحث نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف

لن یفعل لن یفعلا لن یفعلوا لن تفعل لن تفعلا لن یفعلن لن تفعل

بحث نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف

لن تفعلا لن تفعلوا لن تفعلی لن تفعلا لن تفعلن لن افعل لن نفعل

بحث نفی تاکید بلن در فعل مستقبل مجهول

لن یُفعل لن یُفعلا لن یُفعلوا لن تُفعل لن تُفعلا لن یُفعلن لن تُفعل

بحث نفی تاکید بلن در فعل مستقبل مجهول

لن تُفعلا لن تُفعلوا لن تُفعلی لن تُفعلا لن تُفعلن لن اُفعل لن نُفعل

فصل این همه گذشته بحث نفی تاکید بلن در فعل مستقبل بود چون خواهی

اگر نفی جحد بلم بنا کنی لم را اول فعل مضارع در آر و این را نفی جحد بلم میگویند

وازصیغه واحد مؤنث حاضر یا دور کرده شود وماقبل او کسره گذاشته آید

تا دلالت کند بر حذف یا ونون ثقیله در شش محل مکسور باشد وآن شش محل

همانست که در آن الف درمی آید ودر باقی هشت محل مفتوح ونون خفیفه در محلیکه

الف باشد در نیاید ودر باقی محل بیاید ونون اعرابی با نون تاکید جمع نشود

بحث لام تاکید با نون تاکید ثقیله در فعل مستقبل معروف

لَیَفْعَلَنَّ لَیَفْعَلَانِّ لَیَفْعَلُنَّ لَتَفْعَلَنَّ لَتَفْعَلَانِّ لَیَفْعَلْنَانِّ لَتَفْعَلَنَّ

لَتَفْعَلَانِّ لَتَفْعَلُنَّ لَتَفْعَلِنَّ لَتَفْعَلَانِّ لَتَفْعَلْنَانِّ لَأَفْعَلَنَّ لَنَفْعَلَنَّ

بحث لام تاکید با نون تاکید ثقیله در فعل مستقبل مجهول

لَیُفْعَلَنَّ لَیُفْعَلَانِّ لَیُفْعَلُنَّ لَتُفْعَلَنَّ لَتُفْعَلَانِّ لَیُفْعَلْنَانِّ لَتُفْعَلَنَّ

لَتُفْعَلَانِّ لَتُفْعَلُنَّ لَتُفْعَلِنَّ لَتُفْعَلَانِّ لَتُفْعَلْنَانِّ لَأُفْعَلَنَّ لَنُفْعَلَنَّ

بحث لام تاکید با نون تاکید خفیفه در فعل مستقبل معروف

لم یفعل لم یفعلا لم یفعلوا لم تفعل لم تفعلا لم یفعلن لم تفعل

لم تفعلا لم تفعلوا لم تفعلی لم تفعلا لم تفعلن لم افعل لم نفعل

فصل

این همه گفته شد بحث نفی جحد بلم در فعل مستقبل بود چون خواهی
که لام تاکید با نون تاکید بنا کنی لام تاکید در اول فعل مستقبل در آر و نون تاکید
در آخر او زیاده کنی و لام تاکید همیشه مفتوح باشد و نون تاکید دو نون ست یکی نون
ثقیله دوم نون خفیفه و نون ثقیله نون مشدد را گویند و نون خفیفه نون ساکن را گویند
و نون ثقیله در چهارده کلمه در آید و نون خفیفه در هشت کلمه در آید ما قبل نون ثقیله در
پنج محل مفتوح باشد و آن پنج محل اینست واحد مذکر غائب و واحد مؤنث غائب و واحد
مذکر حاضر و دو صیغه حکایت نفس متکلم و در شش محل ما قبل نون ثقیله الف باشد
چهار تثنیه و جمع مؤنث غائب و حاضر و در اینجا الف فاصل می آید و در جمع مذکر غائب
و حاضر مضموم کرده شود ما قبل او ضمه گذاشته شود تا دلالت کند بر حذف واو

اگر حرف علت نباشد چون از تتمع اِیتمع واز تضرب اِضرب و اگر

باشد ساقط شود چون از ترمی اِرم واز تخشی اِخش واگر عین کلمه مضموم

باشد ہمزۂ وصل مضموم در اول ودر آرد وآخر را ساکن کن اگر حرف علت نباشد چون

از تنصر اُنصر واگر باشد ساقط شود چون از تدعو اُدع چون خواہی کہ امر حاضر

مجہول وامر غائب معروف یا مجہول بنا کنی لام امر مکسور در اول ودر آرد وآخر او جزم

کن اگر حرف علت نباشد واگر باشد ساقط شود چون لِیَدع ولِیَرم ولِیَخش

ونون تاکید چنانچہ در مضارع می آید در امر نیز می آید ودر امر نون اعرابی ہم ساقط شود

بحث امر حاضر معروف

اِفعَلْ اِفعَلَا اِفعَلُوا اِفعَلِی اِفعَلَا اِفعَلْنَ

بحث امر حاضر مجہول

لِتُفعَلْ لِتُفعَلَا لِتُفعَلُوا لِتُفعَلِی لِتُفعَلَا لِتُفعَلْنَ

15

لیفعلن لیفعلن لتفعلن لتفعلن لتفعلن لتفعلن لافعلن لنفعلن

بحث لام تاکید با نون تاکید خفیفه در فعل مستقبل مجهول

لیفعلن لیفعلن لتفعلن لتفعلن لتفعلن لتفعلن لافعلن لنفعلن

فصل این همه گفته شد بحث فعل مستقبل با نون ثقیله وخفیفه بود چون خواہی که امر بنا کنی امر گرفته میشود از فعل مضارع غائب از غائب حاضر از حاضر متکلم از متکلم معروف از معروف مجهول از مجهول چون خواہی که امر حاضر معروف بنا کنی علامت مضارع را حذف کن بعده بنگر متحرک میماند یا ساکن اگر متحرک میماند آخر را ساکن کن اگر حرف علت نباشد چون از تعد عد واز تضع ضع واگر باشد ساقط شود چون از تقی ق واگر ساکن میماند نظر کن در عین کلمہ اگر عین کلمہ مکسور باشد یا مفتوح ہمزہ وصل مکسور در اول درآر وآخر را ساکن کن

لِيَفْعَلَانِّ لِيَفْعَلْنَانِّ لِأَفْعَلَنَّ لِنَفْعَلَنَّ

بحث امر غائب مجہول با نون ثقیلہ

لِيُفْعَلَنَّ لِيُفْعَلَانِّ لِيُفْعَلُنَّ لِتُفْعَلَنَّ

لِتُفْعَلَانِّ لِيُفْعَلْنَانِّ لِأُفْعَلَنَّ لِنُفْعَلَنَّ

بحث امر حاضر معروف با نون خفیفہ

اِفْعَلَنْ اِفْعَلُنْ اِفْعَلِنْ

بحث امر حاضر مجہول با نون خفیفہ

لِتُفْعَلَنْ لِتُفْعَلُنْ لِتُفْعَلِنْ

بحث امر غائب معروف با نون خفیفہ

لِيَفْعَلَنْ لِيَفْعَلُنْ لِتَفْعَلَنْ لِأَفْعَلَنْ لِنَفْعَلَنْ

بحث امر غائب مجہول با نون خفیفہ

بحث امر غائب معروف

لِيَفْعَلْ لِيَفْعَلَا لِيَفْعَلُوا لِتَفْعَلْ لِتَفْعَلَا لِيَفْعَلْنَ لِأَفْعَلْ لِنَفْعَلْ

بحث امر غائب مجہول

لِيُفْعَلْ لِيُفْعَلَا لِيُفْعَلُوا لِتُفْعَلْ

لِتُفْعَلَا لِيُفْعَلْنَ لِأُفْعَلْ لِنُفْعَلْ

بحث امر حاضر معروف با نون ثقیلہ

اِفْعَلَنَّ اِفْعَلَانِّ اِفْعَلُنَّ اِفْعَلِنَّ اِفْعَلَانِّ اِفْعَلْنَانِّ

بحث امر حاضر مجہول با نون ثقیلہ

لِتُفْعَلَنَّ لِتُفْعَلَانِّ لِتُفْعَلُنَّ لِتُفْعَلِنَّ لِتُفْعَلَانِّ لِتُفْعَلْنَانِّ

بحث امر غائب معروف با نون ثقیلہ

لِيَفْعَلَنَّ لِيَفْعَلَانِّ لِيَفْعَلُنَّ لِتَفْعَلَنَّ

بحث نہی غائب معروف

لا یفعل لا یفعلا لا یفعلوا لا تفعل لا تفعلا لا یفعلن لا افعل لا نفعل

بحث نہی غائب مجہول

لا یُفعل لا یُفعلا لا یُفعلوا لا تُفعل

لا تُفعلا لا یُفعلن لا اُفعل لا نُفعل

بحث نہی حاضر معروف بانون ثقیلہ

لا تفعلنّ لا تفعلانّ لا تفعلُنّ لا تفعلِنّ لا تفعلانّ لا تفعلنانّ

بحث نہی حاضر مجہول بانون ثقیلہ

لا تُفعلنّ لا تُفعلانّ لا تُفعلُنّ لا تُفعلِنّ لا تُفعلانّ لا تُفعلنانّ

بحث نہی غائب معروف بانون ثقیلہ

لا یفعلنّ لا یفعلانّ لا یفعلُنّ لا تفعلنّ

لِيُفْعَلَنَّ لِيُفْعَلْنَ لِتُفْعَلَنَّ لَأُفْعَلَنَّ لَنُفْعَلَنَّ

فصل این همه که گفته شد بحث امر بود چون خواهی که نهی

بنا کنی پس لای نهی در اول فعل مستقبل در آر و لای نهی در آخر او

در پنج محل جزم کند مثل لم اگر در آخر او حرف علت نباشد و اگر

باشد ساقط گرداند چون لا تدع و لا ترم و لا تخش و از هفت محل نون

اعرابی را هم دور نماید و در دو محل در لفظ هیچ عمل نکند و نون

تاکید چنانچه در مضارع می آید همبران طریق در نهی نیز می آید

بحث نهی حاضر معروف

لَا تَفْعَلْ لَا تَفْعَلَا لَا تَفْعَلُوْا لَا تَفْعَلِيْ لَا تَفْعَلَا لَا تَفْعَلْنَ

بحث نهی حاضر مجهول

لَا تُفْعَلْ لَا تُفْعَلَا لَا تُفْعَلُوْا لَا تُفْعَلِيْ لَا تُفْعَلَا لَا تُفْعَلْنَ

لَا يُفْعَلْنَ لَا يُفْعَلْنَ لَا تُفْعَلْنَ لَا أُفْعَلَنَّ لَا نُفْعَلَنَّ

فصل این همه که گفته شد بحث نهی بود چون خواهی که اسم

یہ سب جو کہ کہا گیا ہے بحث نہی معروف اور مجہول کی تھی اگر تو چاہے کہ اسم

فاعل بنا کنی اسم فاعل گرفته میشود از فعل مضارع معروف

فاعل کی بنا کرے تو اسم فاعل لیا جاتا ہے فعل مضارع معروف سے

پس علامت مضارع را حذف کن بعد ازان فاء کلمه را فتحه ده و

پس اول علامت مضارع کو حذف کر بعد حذف علامت مضارع کے فاء کلمہ پر فتحہ دے اور

میان فا و عین الف فاعل در آر و عین کلمه را کسره

درمیان ف و عین کے الف فاعل کا لا اور عین کلمہ کو کسرہ دے

ده و لام کلمه را تنوین زیاده کن تا اسم فاعل گردد

اور لام کلمہ کو تنوین زیادہ کر تاکہ اسم فاعل ہو جائے

بحث اسم فاعل

فَاعِلٌ فَاعِلَانِ فَاعِلُوْنَ فَاعِلَةٌ فَاعِلَتَانِ فَاعِلَاتٌ

فصل این همه که گفته شد بحث اسم فاعل بود چون خواهی که

یہ سب جو کہ کہا گیا ہے بحث اسم فاعل کی تھی اگر تو چاہے کہ

اسم مفعول بنا کنی اسم مفعول ساخته میشود از فعل مضارع مجهول

اسم مفعول کی بنا کرے تو اسم مفعول بنایا جاتا ہے مضارع مجہول سے

پس علامت مضارع را حذف کن بعد ازان میم مفتوح مفعول را اول

لَا تُفْعَلَانِّ لَا تُفْعَلْنَانِّ لَا أُفْعَلَنَّ لَا نُفْعَلَنَّ

بحث نہی غائب مجہول بانون ثقیلہ

لَا يُفْعَلَنَّ لَا يُفْعَلَانِّ لَا يُفْعَلُنَّ لَا تُفْعَلَنَّ

لَا تُفْعَلَانِّ لَا يُفْعَلْنَانِّ لَا أُفْعَلَنَّ لَا نُفْعَلَنَّ

بحث نہی حاضر معروف بانون خفیفہ

لَا تَفْعَلَنْ لَا تَفْعَلُنْ لَا تَفْعَلِنْ

بحث نہی حاضر مجہول بانون خفیفہ

لَا تُفْعَلَنْ لَا تُفْعَلُنْ لَا تُفْعَلِنْ

بحث نہی غائب معروف بانون خفیفہ

لَا يَفْعَلَنْ لَا يَفْعَلُنْ لَا تَفْعَلَنْ لَا أَفْعَلَنْ لَا نَفْعَلَنْ

بحث نہی غائب مجہول بانون خفیفہ

فصل این همه که گفته شد بحث اسم

ظرف بود چون خواهی که اسم آله بناکنی علامت مضارع
را حذف کن و میم مکسور در اول او در آر و عین کلمه را
فتحه ده اگر مفتوح نباشد و لام کلمه را تنوین ملحق
ساز تا اسم آله گردد و اگر بعد عین کلمه الف آری و یا پس لام تا زیاد
کنی دو صیغهٔ دیگر اسم آله که اکثر موافق قیاس ست پدید می آید

بحث اسم آله

مِفْعَلٌ مِفْعَلَةٌ مِفْعَلَانِ
مِفْعَلَتَانِ مَفَاعِلُ
و مِفْعَالٌ مِفْعَالَانِ مَفَاعِیلُ

فصل این همه که گفته شد بحث اسم آله بود چون خواهی که اسم

و در آرد میم کلمه را ضمه ده و میان عین و لام

واو مفعول در آرد لام کلمه را تنوین ده تا اسم مفعول گردد

بحث اسم مفعول

مَفْعُولٌ مَفْعُولَانِ مَفْعُولُونَ مَفْعُولَةٌ مَفْعُولَتَانِ مَفْعُولَاتٌ

تتمہ در بیان اسم ظرف و اسم آلہ و اسم تفضیل

فصل چون خواہی کہ اسم ظرف زمان و مکان بنا کنی

علامت مضارع را حذف کن و میم مفتوح در اول او در آر

و عین کلمہ را فتحہ دہ اگر مضموم باشد ورنہ بحالش بگذار

و لام کلمہ را تنوین ملحق کن تا اسم زمان و مکان گردد

بحث اسم ظرف

مَفْعَلٌ مَفْعَلَانِ مَفَاعِلُ

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والعاقبة للمتقين والصلوة
والسلام على رسوله محمد وآله واصحابه اجمعين

بدان اسعدك الله تعالى في الدارين كه جملهٔ افعال متصرفه
واسماى متمكن از روى تركيب حروف اصلى بر دو گونه است
ثلاثى ورباعى اما ثلاثى آن باشد كه در ماضى وى سه حرف اصلى باشد
چون نصر و ضرب ورباعى آن باشد كه در ماضى او چهار حرف
اصلى باشد چون بعثر و دحرج اما ثلاثى بر دو گونه است

تفضیل بناکنی علامت مضارع را حذف کن و ہمزہ اسم
تفضیل در اول او درآر و عین کلمہ را فتحہ دہ اگر مفتوح
نباشد و لام را تنوین مدہ این طریق بنای اسم تفضیل
برای مذکر ست اما چون صیغہ مؤنث بنا کنی بعد حذف علامت
مضارع فا را ضمہ دہ و عین را ساکن کن و بعد لام الف
مقصورہ لاحق کن و لام کلمہ را فتحہ دہ تا اسم تفضیل مؤنث گردد

بحث اسم تفضیل

اَفْعَلُ اَفْعَلَانِ اَفْعَلُوْنَ اَفَاعِلُ

فُعْلٰی فُعْلَیَانِ فُعْلَیَاتٌ فُعَلٌ

تمت

كتبه العبد الفقير [illegible]

فعل التفضيل منه انصر والمؤنث منه نصرى

تثنيتهما انصران ونصريان والجمع منهما انصرون

وناصر ونصر ونصريات الطلب جستن

الدخول درآمدن القتل کشتن الفتل تافتن

باب دوم بروزن فعل يفعل بفتح العين في الماضي وكسرها في الغابر

الضرب والضربة زدن و رفتن برروے زمين و پيدا كردن مثل تصريفه

ضرب يضرب ضربا فهو ضارب وضرب يضرب

ضربا فهو مضروب الامر منه اضرب والنهي عنه

لا تضرب الظرف منه مضرب والآلة منه مضرب

ومضربة ومضراب وتثنيتهما مضربان ومضربان

والجمع منهما مضارب ومضاريب افعل التفضيل منه

یکی مجرد که در ماضی او حرف زائد نباشد و دیگر مزید فیه که در ماضی او

حرف زائد نیز باشد اما آنکه در حروف زائد نباشد آن نیز

بر دو گونه است یکی مطرد که وزن او بیشتر آید و دیگر شاذ

که وزن او کمتر آید اما مطرد در پنج باب است باب اول بر وزن

فَعَلَ یَفْعُلُ بفتح العین فی الماضی وضمها

فی الغابر چون النَّصْرُ والنُّصْرَةُ یاری کردن

تصریفه نَصَرَ یَنْصُرُ نَصْرًا فهو نَاصِرٌ ونُصِرَ

یُنْصَرُ نَصْرًا فهو مَنْصُورٌ الامر منه اُنْصُرْ

والنهی عنه لا تَنْصُرْ الظرف منه مَنْصَرٌ والآلة منه

مِنْصَرٌ ومِنْصَرَةٌ ومِنْصَارٌ وتثنیتهما مِنْصَرَانِ

ومِنْصَرَانِ ومِنْصَارَانِ والجمع منهما مَنَاصِرُ ومَنَاصِیرُ

اَسْمَعُوْنَ وَاَسَامِعُ وَسُمَّعٌ وَسُمَّعِيَاتٌ اَلْعِلْمُ دانستن

اَلْفَهْمُ دریافتن اَلْحِفْظُ نگاہ داشتن اَلشَّهَادَةُ گواہی دادن اَلْحَمْدُ

ستودن اَلْجَهْلُ نادانستن باب چہارم بروزن فَعَلَ يَفْعَلُ

بفتح العين فيهما چون اَلْفَتْحُ کشادن تصريفه فَتَحَ

يَفْتَحُ فَتْحًا فهو فَاتِحٌ وَفُتِحَ يُفْتَحُ فَتْحًا فهو مَفْتُوْحٌ

الامر منه اِفْتَحْ والنهى عنه لَاتَفْتَحْ الظرف منه

مَفْتَحٌ والآلة منه مِفْتَحٌ وَمِفْتَحَةٌ وَمِفْتَاحٌ

وتثنيتهما مَفْتَحَانِ وَمِفْتَحَانِ والجمع منهما مَفَاتِحُ

وَمَفَاتِيْحُ افعل التفضيل منه اَفْتَحُ والمؤنث منه

فُتْحٰى وتثنيتهما اَفْتَحَانِ وَفُتْحَيَانِ والجمع منهما اَفْتَحُوْنَ

وَاَفَاتِحُ وَفُتَحٌ وَفُتْحَيَاتٌ اَلْمَنْعُ بازداشتن اَلْمَسْخُ

اَضْرَبُ والمؤنث منه ضُرْبٰى وتثنيتهما اَضْرَبَانِ وَضُرْبَيَانِ

والجمع منهما اَضْرَبُوْنَ وَاَضَارِبُ وَضُرَبٌ وَضُرْبَيَاتٌ

اَلْقَتْلُ كشتن اَلْغَلَبُ غلبه كردن اَلظُّلْمُ ستم كردن اَلْفَصْلُ جدا كردن

باب دوم بروزن فَعِلَ يَفْعَلُ بكسر العين فى الماضى وفتحها

فى الغابر چون اَلسَّمْعُ وَالسَّمَاعُ شنيدن وگوش فرا داشتن تصريفه

سَمِعَ يَسْمَعُ سَمْعًا فهو سَامِعٌ وَسُمِعَ يُسْمَعُ سَمْعًا

فهو مَسْمُوْعٌ الامر منه اِسْمَعْ والنهى عنه لَا تَسْمَعْ

الظرف منه مَسْمَعٌ والالة منه مِسْمَعٌ وَمِسْمَعَةٌ

وَمِسْمَاعٌ وتثنيتهما مَسْمَعَانِ وَمِسْمَعَانِ والجمع منهما

مَسَامِعُ وَمَسَامِيْعُ افعل التفضيل منه اَسْمَعُ والمؤنث منه

سُمْعٰى وتثنيتهما اَسْمَعَانِ وَسُمْعَيَانِ والجمع منهما

دکرم و کرمیات اللطف واللطافة پاکیزه شدن القرب

نزدیک شدن البعد دور شدن الکثرة بسیار شدن اما شاذ آنکه

وزن او کمتر آید آنرا سه باب ست باب اول بر وزن فعل یفعل

بکسر العین فیہما چون الحسب والحسبان پنداشتن تصریفہ حسب

یحسب حسبا و حسبانا فهو حاسب و حسب یحسب حسبا و

حسبانا فهو محسوب الامر منه احسب والنهی عنه لا تحسب

الظرف منه محسب والالة منه محسب ومحسبة ومحساب و

تثنیتهما محسبان والجمع منهما محاسب ومحاسیب افعل التفضیل منه

احسب والمؤنث منه حسبی وتثنیتهما احسبان وحسبیان والجمع منهما

احسبون واحاسب وحسب وحسبیات الکل صحیح از این باب جز

حسب یحسب دیگر نیامده النعم والنعمة خوش عیش شدن

رنگ کردن آنرا و گرد داشتن آنرا تلخ پوست کشیدن بدانکه هر فعلیکه

برین وزن آید بجای عین فعل یا لام فعل او حرفی باشد از حروف

حلق و حروف حلق شش است الحاء والخاء والعین والغین والهاء

والهمزة که مجموع وی اح خ ع غ ه باشد اما رکن یرکن وابی یابی فشاذ

باب پنجم بر وزن فعُل یفعُل بضم العین فیهما بدانکه این باب لازم است

و بیشتر اسم فاعل این باب بر وزن فعیل می آید چون الکرم والکرامة

بزرگ شدن التصریف کرم یکرم کرما وکرامة فهو کریم الامر منه

اکرم والنهی عنه لا تکرم الظرف منه مکرم والالة منه مکرم

مکرمة ومکرام وتثنیتهما مکرمان ومکرمان والجمع منهما

مکارم ومکاریم اسم التفضیل منه اکرم والمؤنث منه کرمی

وتثنیتهما اکرمان وکرمیان والجمع منهما اکرمون واکارم

مگر در صرف مانند از مقاربین واو بن بانند کدت وتکاد چون تکود

والکید ودة خواستن ونزدیک شدن تصریفه کاد یکاد کودا

وکیدودة فهو کائد وکید یکاد کود اوکیدودة فهو مکود

الامر منه کد والنهی عنه لاتکد الظرف منه مکاد والآلة منه

مکود ومکودة ومکواد وتثنیتهما مکادان ومکودان

والجمع منهما مکاود ومکاوید افعل التفضیل منه اکود

والمؤنث منه کودی وتثنیتهما اکودان وکودیان والجمع منهما

اکودون واکاود وکود وکودیات بدانکه کدت در اصل

کودت بود ضمه بر واو دشوار داشته نقل کرده ما قبل دادند بعد ازاله حرکت

ما قبل واو راجمع آمد ساکنین التقا دبعده دال را بتا بدل کردند تا را

[illegible] اصل اکود بود حرکت واو نقل کرده

باب دوم بروزن فَعِلَ يَفْعُلُ بكسر العين فی الماضی وضمها فی الغابر

باب دوم ... عین کے ماضی میں کسرہ اور ضم عین کے مضارع میں

بدانکه صحیح ازین باب جز فَضِلَ يَفْضُلُ دیگر نیامده است و بعضی حَضِرَ يَحْضُرُ

و نَعِمَ يَنْعُمُ را نیز ازین باب گویند چون اَلْفَضْلُ افزون شدن و غلبه کردن

نعم ينعم کو بھی اسی باب میں شمار کرتے ہیں ... زیادہ ہونا اور غلبہ پانا

تصریفه فَضِلَ يَفْضُلُ فَضْلاً فهو فَاضِلٌ و فُضِلَ يُفْضَلُ فَضْلاً

فهو مَفْضُولٌ الامر منه اُفْضُلْ والنهی عنه لا تَفْضُلْ الظرف منه

مَفْضَلٌ والآلة منه مِفْضَلٌ و مِفْضَلَةٌ و مِفْضَالٌ و تثنيتهما مَفْضَلَانِ

و مِفْضَلَانِ والجمع منهما مَفَاضِلُ و مَفَاضِيلُ افعل التفضيل منه

اَفْضَلُ والمؤنث منه فُضْلَى و تثنيتهما اَفْضَلَانِ و فُضْلَيَانِ

والجمع منهما اَفْضَلُونَ و اَفَاضِلُ و فُضَلٌ و فُضْلَيَاتٌ اَلْحَضِيرَةُ

حاضر شدن باب سوم بروزن فَعَلَ يَفْعَلُ بفتح العين فی الماضی

وضمها فی الغابر ... مضموم العین ... ضم العین

استنصارا فهو مستنصر الامر منه استنصر والنهی عنه لا تستنصر

الاستغفار آمرزش خواستن الاستفسار پرسیدن الاستنقاذ رهیدن

ورهانیدن الاستخلاف کسی را بجای خویش یا بجای دیگر نشانیدن الاستمتاع

برخورداری گرفتن بکسی یا بچیزی بدانکه این دو باب لازم ومتعدی آمده اند

باب سیم بروزن انفعال چون الانفطار شکافته شدن بدانکه هر فعلیکه

برین وزن آید لازم باشد تصریفه انفطر ینفطر انفطارا فهو منفطر

الامر منه انفطر والنهی عنه لا تنفطر الانصراف بازگشتن

الانقلاب برگشته شدن الانخفاض پست شدن الانشعاب شاخ شاخ

شدن باب چهارم بروزن افعلال بدانکه این باب نیز لازم ست چون الاحمرار

سرخ شدن تصریفه احمر یحمر احمرارا فهو محمر الامر منه احمر

احمر احمرر والنهی عنه لا تحمر لا تحمر لا تحمرر الاخضرار

با قبلاد ونیز پس از جهت فتحه ماقبل واو الف گشت تکاد شد این لغت را بعضی

ماقبل ... پس بسبب فتحہ ماقبل واو کے الف ہو گیا تکاد ہوگا اسکو بعضی نے

از سمع یسمع نیز گویند اما منشعب ثلاثی که در وحرف زائد نیز باشد بر دو گونه است

سمع یسمع مین شمار کیا ہے لیکن ثلاثی مزید کہ جسمین تین حروف اصلی کچھ زائد ہوں وہ دو قسم ہے

یکی آنکه ملحق برباعی باشد دوم آنکه ملحق برباعی نباشد اما آنکه ملحق برباعی نباشد نیز

ایک وہ جو ملحق رباعی ہو دوم وہ ہے کہ ملحق رباعی نہو اور جو ملحق رباعی نہ ہو وہ بھی

بر دو گونه است یکی آنکه در و الف وصل در آید و دیگر آنکه در و الف وصل نیاید اما

دو قسم ہے ایک وہ کہ اوسمین الف وصلی آوے دوسری وہ ہے جو وصل اوسمین نہو لیکن

آنکه در و الف وصل در آید از آن ابواب است باب اول بر وزن افتعال چون

وہ کہ جسمین ہمزہ وصل آتا ہو وہ نو باب ہین باب اول اوپر وزن جیسے

الاجتناب پرهیز کردن تصریفه اجتنب یجتنب اجتنابا فهو

پرہیز کرنا

مجتنب و اجتنب یجتنب اجتنابا فهو مجتنب الامر منه

اجتنب والنهی عنه لا تجتنب الاقتباس پاره نور چیدن الالتماس

آگ کا ایک ٹکڑا لینا سیاہ کرنا

سیه کردن الالتماس جستن الاعتزال یکسو شدن الاحتمال برداشتن

ڈھونڈنا الگ ہونا اوٹھانا

الاختطاف ربودن باب دوم استفعال چون الاستنصار طلب یاری کردن

اچکنا طلب مدد کرنا

تصریفه استنصر یستنصر استنصارا فهو مستنصر و استنصر یستنصر

جَوَّدَ يُجَوِّدُ تَجْوِيداً وَجِوَاداً فَهُوَ مُجَوِّدٌ لَا أَمْرَ مِنْهُ جَوِّدْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ

لَا تُجَوِّدْ الاخروّاط چوب تراشیدن الاعلوّاد قلاده در گردن شتر

بستن يُقَالُ اعْلَوَّطَ الْبَعِيرُ اِذَا تَعَلَّقَ بِعُنُقِهِ قِلَادَةً بدانکه این باب

هم لازم ست و قرآن شریف نیامد باب ششم بر وزن افاعل چون الاثاقل

گران باشدن و خود را گران بار ساختن تصریفه اثاقل يثاقل اثاقلا

فهو متثاقل لا امر منه اثاقل والنهي عنه لا تثاقل الاداراك

دررسیدن و در رسانیدن الاساقط بنوار درخت افگندن الاثابه هم شکل

شدن الاصلح بایکدیگر آشتی کردن باب نهم بر وزن افعل چون الاطهر

پاک شدن تصریفه اطهر یطهر اطهرا فهو مطهر لا امر منه

اطهر والنهي عنه لا تطهر الادخل بامه در کشیدن الاقتنع

زاری کردن الاجتمع دوشدن الادکه بهم بر رفتن و یاد کردن

زرد شدن الاغبیرار گرد آلوده شدن الابلیقاق ابلق شدن باب پنجم

بروزن افعیلال چون الادهیمام سخت سیاه شدن تصریفه ادهام یدهام

ادهیماماً فهو مدهام الامر منه ادهام ادهام ادهامم والنهی عنه

لاتدهام لاتدهام لاتدهامم الاسمیرار گندم گون شدن الاکمیتات

کمیت شدن الاشهیباب سفید شدن الاصحیرار خشک شدن نبات

الاسجیرار همراه شدن بدانکه این باب لازم است باب ششم بروزن افیعال

چون الاخشیشان سخت درشت شدن تصریفه اخشوشن یخشوشن

اخشیشاناً فهو مخشوشن الامر منه اخشوشن والنهی عنه لاتخشوشن

الاخریراق دریده شدن جامه الاحلیلاء شیرین شدن الاملیلاح شور شدن

آب الاحمیداب گوژپشت شدن بدانکه این باب لازم است در قرآن شریف

نیامده است باب هفتم بروزن افعوال چون الاجلواذ شتافتن تصریفه

التصریف گردانیدن تصریفه صرف یصرف تصریفا فهو مصرف

وصرف یصرف تصریفا فهو مصرف الامر منه صرف

والنهی عنه لا تصرف التکذیب والکذاب کسی را دروغ زن داشتن

التقدیم پیش شدن و پیش کردن التمکین جای دادن التعظیم بزرگ داشتن

التعجیل شتابی کردن باب سیوم بروزن تفعل چون التقبل پذیرفتن تصریفه

تقبل یتقبل تقبلا فهو متقبل وتقبل یتقبل تقبلا

فهو متقبل الامر منه تقبل والنهی عنه لا تتقبل التفکه

میوه خوردن التلبث درنگ کردن التعجل شتافتن التبسم دندان

سفید کردن بدانکه در باب تفعل وتفاعل وتفعلل هرجا که دو تا در اول کلمه آیند

روا باشد یکی را اسقاط کردن باب چهارم بروزن تفاعل چون التقاتل

والتقاتل با یکدیگر کارزار کردن تصریفه تقاتل یتقاتل تقاتلا [illegible]

بدانکه اصل باب اِفّاعُل و اِفَّعُّل تفاعُل و تفعُّل بوده تا را ساکن

کرده بفا بدل کردند و فا را در فا ادغام نمودند از جهت مجانست در مخرج پس ہمزہ

وصل مکسور در اول و در آوردند تا ابتدا بسکون لازم نیاید اِفّاعُل و اِفَّعُّل

شد اما انکه در و الف وصل در نیاید آن را پنج باب است باب اول بر وزن افعال چون

الاِکرام گرامی کردن تصریفہ اَکرَمَ یُکرِمُ اِکراماً فهو مُکرِمٌ و اُکرِمَ یُکرَمُ

اِکراماً فهو مُکرَمٌ الامر منه اَکرِمْ والنهی عنه لاتُکرِمْ الاِسلام

مسلمان شدن و گردن نہادن بطاعت الاِذهاب بردن الاِعلان

آشکارا کردن الاِکمال تمام کردن بدانکه ہمزہ امر حاضر این باب وصلی نیست

بلکہ ہمزہ قطعی ست که حذف کرده شده است از مضارع او یعنی تُکرِمُ که در اصل

تُأَکرِمُ بوده است ہمزہ برای موافقت اَکرَمَ که در اصل اَأَکرِمُ بوده است ہمزہ ثانی

از جہت ثقل حذف کردند ... باب دوم بر وزن تفعیل چون

۳۸

چون اَلتَّبَعْثُقُ برآمدن آب بقهر تبعثق تبعثق ویتبعثق

ویتبعثق تبعثقا فهو متبعثق الامر منه تبعثق والنهی عنه

لاتتبعثق التجحجم بیارامیدن التعکبک لشکر بهم آمدن

بل بستن التعصفر زرد رنگ کردن بزعفران اما بابی منشعب که شش حرف باشد

آن نیز دو گونه است یکی آنکه درو همزهٔ وصل باشد و دیگر آنکه درو همزهٔ وصل نباشد

اما آنکه درو همزهٔ وصل نباشد نیز یک باب است و این باب لازم است در قرآن شریف نیامده

باب اول بروزن تفعلل چون التسربل پیراهن پوشیدن تصریفه

تسربل یتسربل تسربلا فهو متسربل الامر منه تسربل والنهی عنه

لاتتسربل التبرقع برقع پوشیدن التمقهر مقهور شدن التزندق

زندیق شدن التمخرق بار خراسیدن اما آنکه درو همزهٔ وصل در آید آن را

دو باب است هر دو باب لازم است باب اول بروزن افعنلال

فهو مُقاتِلٌ وقُوتِلَ يُقاتَلُ مُقاتَلَةً وقِتالاً فهو مُقاتَلٌ

الامر منه قاتِلْ والنهی عنه لا تُقاتِلْ اَلْمُعاقَبَةُ والعِقابُ

بایکدیگر عذاب کردن اَلْمُخادَعَةُ والخِداعُ فریفتن اَلْمُلازَمَةُ واللِّزامُ

باهم لازم گرفتن اَلْمُبارَکَةُ برکت گرفتن بخدای عز وجل یا بکسی یا بچیزی

باب پنجم بر وزن تَفاعُل چون اَلتَّقابُلُ بایکدیگر روبرو شدن تصریفه

تَقابَلَ يَتَقابَلُ تَقابُلاً فهو مُتَقابِلٌ وتُقُوبِلَ يُتَقابَلُ

تَقابُلاً فهو مُتَقابَلٌ الامر منه تَقابَلْ والنهی عنه لا تَتَقابَلْ اَلتَّخاصُمُ

اَلتَّخافُتُ بایکدیگر سخن پنهان گفتن اَلتَّعارُفُ بایکدیگر شناختن اَلتَّفاخُرُ

بایکدیگر فخر کردن اما ابواب نیز بر دو گونه است یکی مجرد که درو حرف زائد نباشد

دوم منشعبه که درو حرف زائد هم باشد اما آنکه درو حرف زائد نباشد آن را

[illegible] باب اول بر وزن فَعَلَ

40

منه مجلوّد الذين يخشون ربهم اما ثلاثی مشتق ثلاثی بر دو قسمت

نیز بر دو گونه است یکی آنکه ملحق برباعی مجرد باشد دوم آنکه ملحق بر رباعی مجرد نباشد

اما آنکه ملحق برباعی مجرد باشد از هفت باب است باب اول بروزن فعللة

بتکرار اللام چون الجلببة چادر پوشیدن تصریفه جلبب

یجلبب جلببة فهو مجلبب وجلبب یجلبب جلببة

فهو مجلبب الامر منه جلبب والنهی عنه لا تجلبب

الشملله مشتاقتن ولیس هذا الباب فی القرآن

باب دوم بروزن فعنلة بزیادة النون بین العین واللام چون

القلنسة کلاه پوشیدن تصریفه قلنس یقلنس قلنسة

فهو مقلنس وقلنس یقلنس قلنسة فهو مقلنس الامر

منه قلنس والنهی عنه لا تقلنس ولیس فی القرآن

چون الابرنشاق شاد شدن تصریفه ابرنشق یبرنشق

ابرنشاقاً فهو مبرنشق الامر منه ابرنشق والنهی عنه

لا تبرنشق الاخرنجام جمع شدن الابلنداخ فراخ شدن

جایگاه الاسلنطاح برقفا خفتن الاعرنکاس سیاه شدن موی

بدانکه این باب در قرآن شریف نیامده است باب دوم

بروزن افعلال چون الاقشعرار موی بر تن خاستن تصریفه

اقشعر یقشعر اقشعراراً فهو مقشعر الامر منه اقشعر

اقشعر اقشعرر والنهی عنه لا تقشعر لا تقشعر لا تقشعرر

الاقطرار سخت ناخوش شدن الاشعرار پراگنده شدن الازمهرار

سرخ شدن چشم الاسجهرار سخت شدن خار الاشمخرار بلند شدن

بدانکه این باب در قرآن شریف آمده است کما قال الله تعالی تقشعر

خیعلۃً فہو مُخیعِلٌ وخوعل یخیعل خیعلۃً فہو مخیعل

الامر منہ خیعِل والنہی عنہ لاتخیعِل اَلْہیمنۃ گواہ شدن

یقال اِنّ الہاء فیہ مبدلۃ من الہمزۃ اَلصیطرۃ بر گماشتہ شدن

وجاء فی القرآن کما قال اللہ تعالیٰ لست علیہم بمصیطر بدانکہ

خوعل در اصل خیعل بود از جہت ضمہ ماقبل یا واو گشت خوعل شد

باب ششم بروزن فعیلۃ بزیادۃ الیاء بین العین واللام چون

الشریفۃ افزونی برگہای کشت بریدن الشریفۃ شریف یشریف

شریفۃً فہو مشریفٌ وشریف یشریف شریفۃً فہو

مشریفٌ الامر منہ شریف والنہی عنہ لاتشریف الجزبلۃ

زرانداودن ولیس فی القرآن باب ہفتم بروزن فعلاۃ بزیادۃ

الالف المبدلۃ من الیاء بعد اللام چون اَلقَلنساۃ

باب سوم بروزن فوعلة بزيادة الواو بين الفاء والعين چون

جورب جوراب پوشيدن تصريفه جورب يجورب جوربة

فهو مجورب وجورب يجورب جوربة فهو مجورب

الامر منه جورب والنهي عنه لا تجورب الحوقلة

سخت پير شدن وليس في القرآن باب چهارم بروزن فعولة

ونيست اين باب در قرآن مجيد ۱۲

بزيادة الواو بين العين واللام چون السرولة ازار پوشيدن

تصريفه سرول يسرول سرولة فهو مسرول وسرول

يسرول سرولة فهو مسرول الامر منه سرول والنهي عنه

لا تسرول الجهورة آواز بلند كردن وليس في القرآن

ونيست اين باب در قرآن شريف ۱۲

باب پنجم بروزن فعيلة بزيادة الياء بين الفاء والعين چون

الخيعلة پيراهن بي آستين پوشيدن تصريفه خيعل يخيعل

بعلامت جزمی افتاد وقلب شد لاتقلنس دراصل لاتقلنسی بود

اینجا نیز یا بعلت جزمی افتاد و لاتقلنس شد اما آنکه ملحق برباعی منشعب باشد آن

نیز بر دو گونه است یکی آنکه ملحق به تدحرج باشد دوم آنکه ملحق به احرنجم

باشد اما آنکه ملحق به تدحرج باشد آنرا شش باب است باب اول بروزن

تَفَعْلُلٌ بزیادة التاء قبل الفاء وتکرار اللام چون اَلتَّجَلْبُبُ چادر پوشیدن

تصریفه تَجَلْبَبَ یَتَجَلْبَبُ تَجَلْبُبًا فهو مُتَجَلْبِبٌ الامر منه

تَجَلْبَبْ والنهی عنه لَا تَتَجَلْبَبْ اَلتَّغَبُّرُ گرد آلوده شدن ولیس

فی القرآن باب دوم بروزن تَفَعْنُلٌ بزیادة التاء قبل الفاء والنون

بین العین واللام چون اَلتَّقَلْنُسُ کلاه پوشیدن تصریفه تَقَلْنَسَ

یَتَقَلْنَسُ تَقَلْنُسًا فهو مُتَقَلْنِسٌ الامر منه تَقَلْنَسْ

والنهی عنه لَا تَتَقَلْنَسْ ولیس فی القرآن باب سوم بروزن تَمَفْعُلٌ

كان پوشيدن اصله قَلْسَيَةٌ وَانقلبت الياءُ الفًا لتحركها

وانفتاح ما قبلها تصريفه قَلْسَى يُقَلْسِى قَلْسَاةً

فهو مُقَلْسٍ وقُلْسِيَ يُقَلْسَى قَلْسَاةً فهو مُقَلْسًى

الامر منه قَلْسِ والنهي عنه لا تُقَلْسِ الجعباة افگندن

وليس في القرآن يُقَلْسِي دراصل يُقَلْسِيُ بود ضمه بريا

دشوار داشته ساكن كردند يُقَلْسِي شد مُقَلْسٍ دراصل

مُقَلْسِيٌ بود ضمه بريا دشوار داشته ساكن كردند التقاى ساكنين شد ميان

ياو تنوين يا افتاد مُقَلْسٍ شد وقُلْسِيَ براصل خودست يُقَلْسَى دراصل

يُقَلْسَيُ بود يا متحرك ما قبلش مفتوح يا الف گشت يُقَلْسَى شد مُقَلْسًى

دراصل مُقَلْسَيٌ بود يا را بجهت فتحه ماقبل بالف بدل كردند التقاى ساكنين شد

ميان الف وتنوين الف افتاد مُقَلْسًى شد قَلْسِ دراصل قَلْسِيْ بود يا

تجورب فهو متجورب الامر منه تجورب والنهی عنه لا تتجورب

التکوثب بسیار شدن ولیس فی القرآن باب ششم بروزن تفعول

بزیادة التاء قبل الفاء والواو بین العین واللام چون التسرول

ازار پوشیدن تصریفه تسرول یتسرول تسرولا فهو متسرول

الامر منه تسرول والنهی عنه لا تتسرول التسدهو زرگشتن

شب ولیس فی القرآن باب هفتم بروزن تفیعل بزیادة التاء قبل

الفاء والیاء بین الفاء والعین چون التخیعل پیراهن بی آستین

پوشیدن تصریفه تخیعل یتخیعل تخیعلا فهو متخیعل الامر منه

تخیعل والنهی عنه لا تتخیعل التیهر بیابان شدن التشیطن

نافرمانی کردن بدانکه این باب در قرآن شریف نیامده است باب هشتم بروزن

تفعلی بزیادة التاء قبل الفاء والیاء بعد اللام کما اصل تفعلی

۴۹

بزیادة التاء والمیم قبل فا چون التمسکن حالت خواری پیدا کردن

تصریفه تمسکن یتمسکن تمسکنا فهو متمسکن الامر منه تمسکن

والنهی عنه لا تتمسکن التمندل مسح کردن دست بمندیل یقال تمندل

الرجل اذا مسح یده بالمندیل اعلم ان هذا الباب شاذ بل

من قبیل الغلط علی توهم المیم اصلا باب چهارم بروزن

تفعلة بزیادة التاء قبل الفاء وبعد اللام چون التعفرة

عفریت شدن یقال تعفرت الرجل اذا صار عفریتا ای خبیثا

تصریفه تعفرت یتعفرت تعفرتا فهو متعفرت الامر منه تعفرت

والنهی عنه لا تتعفرت اعلم ان هذا المثال غریب ولیس فی القرآن

باب پنجم بروزن تفوعل بزیادة التاء قبل الفاء والواو بین الفاء والعین

چون التجورب جوراب پوشیدن تصریفه تجورب یتجورب

الامر منہ اِقعَنسِس والنھی عنہ لاتقعنسس الاِعرنکاء

سیاہ شدن موئے باب دہم بروزن اِفعِنلاء بزیادۃ ھمزۃ الوصل قبل

الفاء والنون بین العین واللام والیاء بعد اللام چون الاِسلنقاء

ستان بازخفتن بدانکہ اِسلنقاء دراصل اِسلنقای بودہ است

یا بعد الف افتاد پس ہمزہ گشت اِسلنقاء شد التصریف اِسلنقی یسلنقی

اِسلنقاء فھو مسلنق الامر منہ اِسلنق والنھی عنہ لاتسلنق

الاِسرنداء غلبہ کردن خواب برمردمہ ان الحقنا اللّٰہ تعالیٰ

بالصالحین کہ الحاق درلغت بمعنی دررسیدن و دررسانیدن ست

ودراصطلاح اہل صرف آنست کہ حرفی زیادہ کنند تاآن کلمہ بروزن

کلمہ دیگر شود وازبرای آنکہ مانند آن بالحق بیکردہ شود وباملحق نیز کردہ آید و

شرط الحاق آنست کہ مصدر ملحق بمصدر ملحق بہ موافق باشد نہ مخالف

بوده است ضمه لام را بکسره بدل کردند برای موافقت یا پس ضمه بر

یا دشوار داشته ساکن کردند التقای ساکنین شد میان یا و تنوین

یا افتاد تفعل شد چون اَلتَّقَلْسِی کلاه پوشیدن تصریفه تَقَلْسیٰ

یَتَقَلْسیٰ تَقَلْسِیًا فهو مُتَقَلْسٍ الامر منه تَقَلْسَ والنهی عنه

لا تَتَقَلْسَ ولیس فی القرآن بدانکه زیادت تا در اول این ابواب برای

الحاق نیست بلکه برای معنی مطاوعت ست چنانکه در تَدَحْرُجْ بود

زیرا که الحاق بزیادت حروف در اول کلمه نیامده است اما آنکه ملحق به

احرنجم باشد دو باب ست و این هر دو باب در قرآن شریف نیامده است

باب اول بر وزن اِفْعِنْلَال بزیادة همزة الوصل قبل الفاء والنون

بعد العین وتکرار اللام چون الاقعنساس سخت واپس شدن

تصریفه اِقْعَنْسَسَ یَقْعَنْسِسُ اِقْعِنْسَاسًا فهو مُقْعَنْسِسٌ

منشعب منظوم

بعد حمد خدا و نعت رسول
فهم آن رو که از حروف اصول
موجزش میکنم بنظم بیان
هر یکی این دو قسم را ای یار
پس ثلاثی مجرد است دو قسم
مجرد شد پنج باب بعلم
شاذ رائیست زاید از ده باب
پس ثلاثی مزید را شانیست
غیر ملحق تو اول ابنگر
باید تو بعد ازین دریاب
[illegible] است و دیگر استنصار
[illegible] است و افعوال
نهم الحاق آمد آن بی فصل
پنج باب است اولین اکرام
چار زین اعتقلنت شمار
پس رباعی مجرد از ز انه
بر دو گونه مزید فیه بدان
یک آن قسم اولین ای یار
دومین قسم را تو ای [illegible]

گوش کن از من ای ظلوم جهول
شد مرکب دو نوع شد منقول
یک ثلاثی دگر رباعی دان
چون مجرد مزید فیه شمار
مطرد شاذ دان تو آن را اسم
نصر و ضرب و سمع و فتح و کرم
حسب و فضل است کادم در باب
با رباعی است ملحق و یا نیست
همزه وصل آیدش بر سر
کان در آید او بود نه باب
افتعال احمرار و احمیرار
بشم اکا قل ای جوان در حال
و انکه باید بروز همزه وصل
باز تکریر بس تقبل نام
همچنین شد تقابل از بهر دار
غیر یک باب همزه ناید
یک سح حرف وصل یک بی آن
باب آخر [illegible] و اقشعرار
غیر باب [illegible] مشعر